

Bývalý klášter karmelitánů u Panny Marie Sněžné ve středověku

JAN MUK – OLGA NOVOSADOVÁ

Chrám Panny Marie Sněžné, nyní pouze neúplný presbytář kostela původního, se uplatňuje jako vynikající dominanta panorámatu Starého a Nového Města pražského. Jeho výšky nedosahují ani okolní novostavby dvacátého století, mezi pražskými středověkými chrámy je s katedrálou svatovítskou nejvyšší. Stejně vysoké jako presbytář, nebo snad ještě vyšší mělo být nikdy nedostavěné trojlodí, které zasahovalo až do prostoru dnešního Jungmannova náměstí. Chrám nevynikal pouze svými rozměry, kterými zpravidla vstupuje do povědomí, ale i jako jeden z osobitých monumentů Karlovy Prahy, ovlivněný jihofrancouzským uměním a jako zamýšlená, nebo snad dokonce realizovaná galerie plastiky, u nás patrně bez obdoby.¹ Reliéfní tympanon, o který neutuchá zájem uměleckých historiků, je zřejmě pouze malým zlomkem původního projektu sochařské výzdoby.

Zatímco o historii chrámu dovolily fragmentárně zachované prameny a existující objekt učinit si značně ucelenou představu, o původním gotickém karmelitánském klášteře v podnoží svatyně, jehož komunitě chrám náležel, nebylo až do současnosti nic známo. Prosté budovy pocházející z doby obnovy na počátku 17. století, kdy se zde usadili františkáni, gotický klášter neprozrazovaly. Jedinou stopou byl sklep s gotickým portálem, dnešní vinárna U Františkánů, který ale nebyl odbornou literaturou zhodnocen. Povrchový stavebně historický průzkum formálně barokního kláštera, zpracovaný v roce 1980, objevil rozsáhlé zbytky středověké výstavby. Jejich interpretace co do původu i podoby byla současně upřesněna šťastnou shodou okolností, a to poznáním jak struktury zdiva zbaveného omítek, tak operativně provedeným částečným archeologickým výzkumem².

Počátky kláštera souvisejí pochopitelně se vznikem svatyně. Historické prameny, již nejednou publikované, uvádějí založení obou objektů současně. Uvedme je pouze v nejstručnějším přehledu.³

Ještě před založením Nového Města pražského a za života krále Jana povolil 20. března 1346 papež Klement VI. řádu blahoslavené P. Marie Karmelské, aby si na darovaném pozemku v Praze nebo na některém jejím předměstí postavil kostel s klášteřem. Při dobově obvyklém zdoluhavém jednání tehdejší administrativy nutno předpokládat, že úmysl založit klášter, který pojal bezpochyby sám markrabě Karel, pocházel již nejpозději z předechozího roku. Stojí tak na počátku známé Karlovy „sběratelské činnosti“, projevující se v nově založeném městě soustředěním nejrůznějších klášterních kongregací a chrámů. Již od roku 1245 byli karmelitáni organizačně poutáni k řádům žebřavým, se kterými sdíleli způsob života v kláštorech

obvyklého typu. Nepřekvapuje proto, že nyní bylo nutno udělit výslovný souhlas s výstavbou věže pro zvony, která byla žebavým řádům zakazována. Proto také musel řád získávat prostředky na stavbu z milodarů. Vybízeli k nim, pokud víme, arcibiskup Arnošt z Pardubic.

Vzhledem k náročnosti výstavby chrámu můžeme usuzovat, že ani klášter nebyl bezvýznamný. Slavnostní akt založení se odbýval druhý den po Karlově korunovaci, 3. září 1347. Zakládací listina ovšem nebyla vydána okamžitě, ale až 19. listopadu téhož roku, a to v Norimberku. Z údaje kronikáře Beneše Krabice z Veitmile, že ke stavbě kostela a kláštera použili bratři darovaného dřeva ze sálu pro korunovační hostinu, se dosud předpokládalo, že prvotní objekty byly dřevěné. Pravděpodobnější je ovšem výklad, že toto darované dřevo bylo využito pro lešení, případně pro dřevěné konstrukce zděného objektu. Z listiny papeže Klimenta VI. z 23. února 1352, zmiňující dům řádových bratří pouze povšechně, není možno usuzovat na rozsah objektu. Z roku 1379 pochází zmínka o přispěvcích na opravu a rozšíření kostela i klášterní budovy. Kostel byl tehdy údajně shledán malým a převor Heřman z Tachova se rozhodl zřídit nový velký chrám, jehož stavbu zahájil chórem. Chrám měl být úměrný významu pražského konventu. Téhož roku bylo řádovou kapitulou v Bruggách rozhodnuto, aby v Praze při Karlově univerzitě bylo zřízeno generální řádové studium. Podle Beckovského žilo prý tehdy v klášteře 200 duchovních a 60 doktorů teologie. Se souhlasem panovníka pronajali převor a konvent 29. dubna 1418 „pro svůj užitek“, k rozšíření přilehlých parcel, 15 míst na kostelním hřbitově při městském příkopu, 13 míst při Široké (dnešní Jungmannově) ulici a 8 míst na hřbitově při Koňském trhu. 20. srpna následujícího roku byl podle Vavřince z Březové klášter údajně pobořen a spálen. Zničení kláštera v této době, případně později, dokládá další zpráva o prodeji části refektáře „s místem až ke zdím chóru po celé šířce refektáře“ v roce 1424. Refektář tedy byl v jižním křídle proti chóru. V roce 1432 byla prodána část kláštera s pivovarem a částí refektáře. Uvádí se obydlí kněží zde usídlených bez udání, zda jde o karmelitány, jejichž návrat se ovšem připomíná až v roce 1435.⁴ Z tohoto i z dalších údajů 16. století je zřejmé, že klášter byl tehdy ještě schopný obývání. Za lidových bouří karmelitáni v roce 1483 opět odešli a vrátili se až roku 1496. V 16. století, klášterům nepříznivém, budovy dále pustly. V roce 1542 shodila bouře část klášterního krovu, další byl stržen 12. března 1562. Postupný obraz zkázy poskytují dosud nepublikované písemné prameny. Roku 1561 převor P. Vojtěch Kačkovský, vikář české provincie karmelitské, oznamuje prostřednictvím svatovítské kapituly císaři: „...klášter Matky Boží Sněžné, na ten čas obořený, dosti jest nebezpečný, ... nebude-li spěšného opatření a opravení, dokonce aby se neobořil prosíme...“⁵. Roku 1568 podal zprávu o dílčích opravách novoměstský zvonař Brykeš pražskému arcibiskupovi.⁶ Převor zde tehdy již nepřebýval. Roku 1572 purkmistr a rada Nového Města pražského zaslali arcibiskupovi žádost o snesení zbytku klášterního krovu.⁷ Konečně zboření a zpuštění kláštera se uvádí roku 1593.⁸ Karmelitánský konvent neexistoval ve skutečném slova smyslu. Převorové zde žili většinou sami a snad pouze přechodně, neměli příjem, který by umožňoval opravu poškozených budov, ani dostatek prostředků pro výživu konventuálů. Roku 1579 ustanovil pražský arcibiskup komendátního převora kláštera Matky Boží Sněžné, aby hájil a spravoval zájmy tak řečeného postranního práva někdejšího kláštera. Kdyby se karmelitáni vrátili a o opuštěný klášter se znovu ucházeli,

bylo povinností těchto převorů ustoupit a budovy řádu vydat.⁹ Karmelitáni se ale do svých budov již nikdy nevrátili. Jejich úsilí o opětné získání kláštera v roce 1603 bylo již marné, neboť tehdy císař klášter již postoupil františkánům, sídlícím kdysi u kostela sv. Ambrože.¹⁰ Následovala léta obnovy kláštera a chrámu, zprvu renesanční, s postupem let barokní.

Konkrétní představu o gotickém klášteře dává rozbor jeho půdorysu. Klášter má v současné době křídla po obvodu dvou nádvoří. Na straně severní přiléhá ke kostelu, na východě k ohradní zdi, pokračující po obvodu bývalé klášterní zahrady. Gotický sklep, zachovaný pod terénem západně od jižního křídla nás nenechával na pochybách, že gotický klášter se nacházel v místě kláštera barokního. Z rozboru dispozice je zřejmé, že mohutné obvodové zdi jižního křídla, v rozsahu od západního klášterního průčelí zhruba do poloviny délky východního

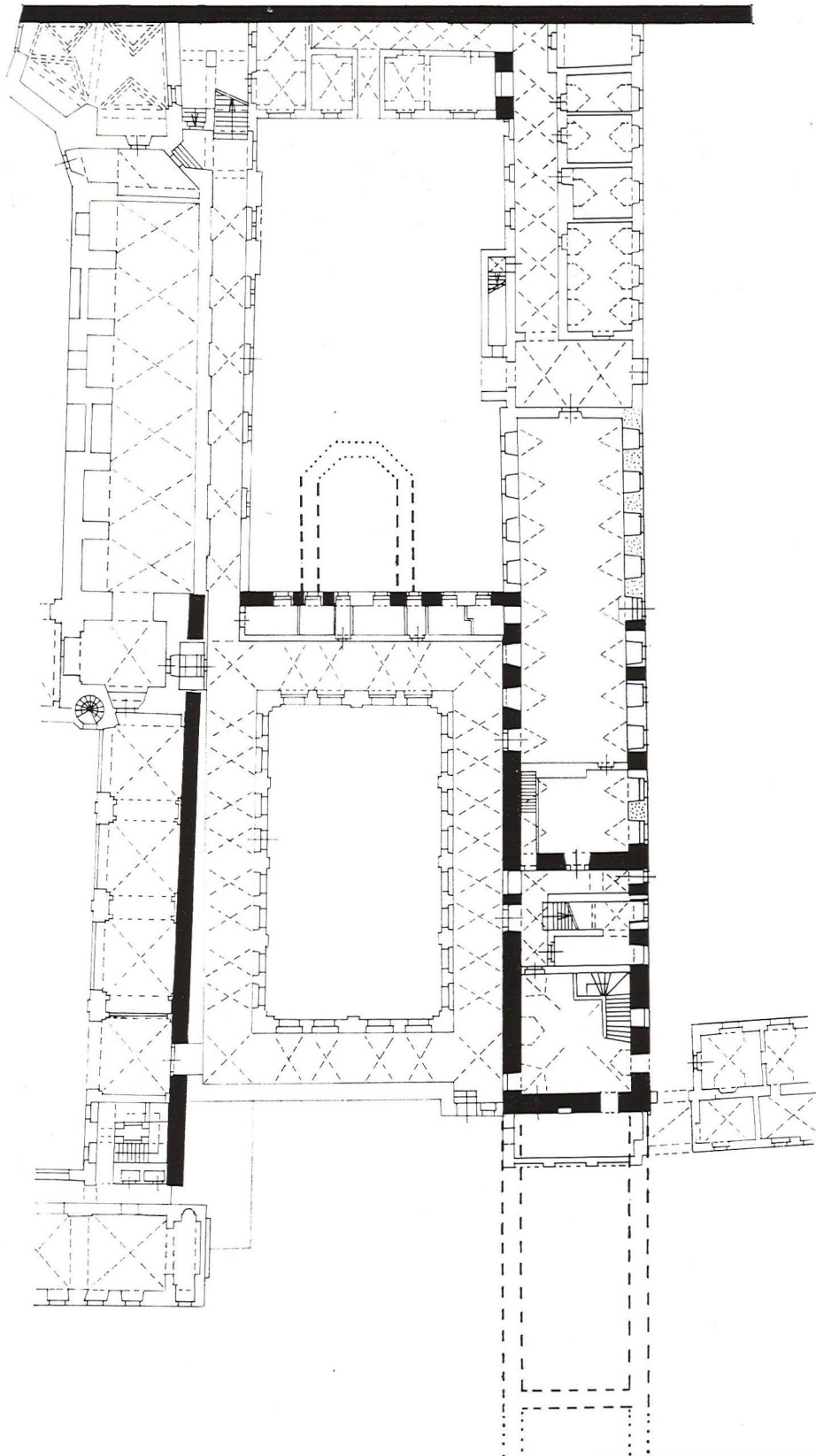
Kostel a klášter P. Marie Sněžné

nádvoří půdorysně na sklep navazující, jsou ještě gotického původu, stejně jako dvě zdi příčné, výrazně se odlišující od podstatně slabších zdí barokních. Proti západnímu dvoru jsou zřetelné dva gotické trakty, z nichž ukončení východního bývalo snad proti východní průčelní zdi křídla severojižního, oddělujícího obě nádvoří. Také tato průčelní zeď je gotická. Oba trakty, stejně jako předpokládaný trakt západní nad sklepem, měly délku 15,5–17 m. O struktuře půdorysu křídla napověděly nálezy fragmentů původních otvorů, objevené po sejmutí omítek v jižním průčelí kláštera. Jelikož tyto prvky byly dosud neznámé a mohou pomoci dalšímu výzkumu, uvádíme je podrobněji.¹¹

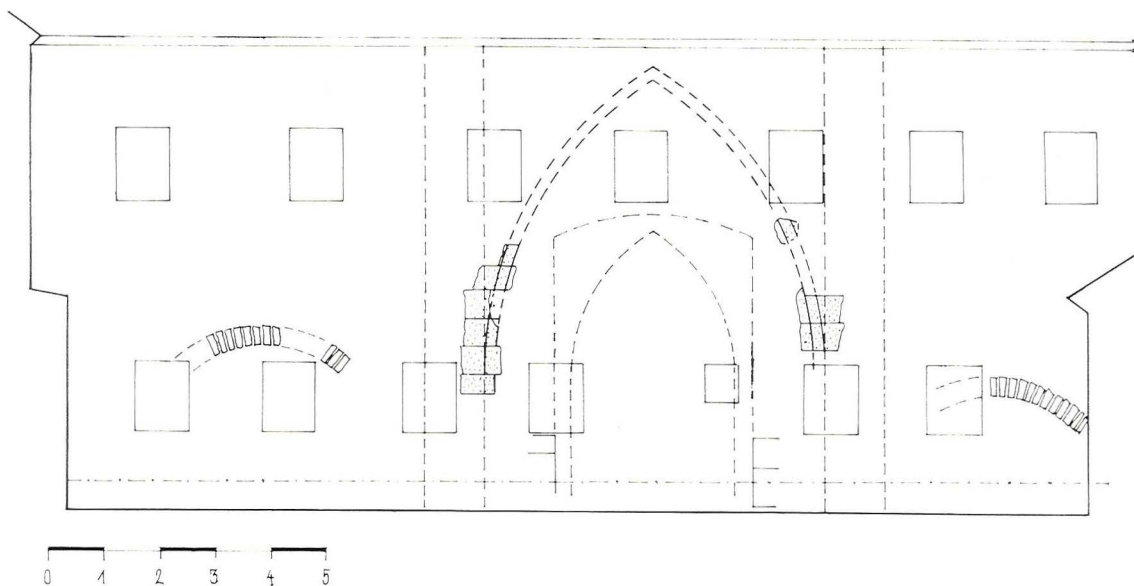
Průčelí západního gotického traktu z hrubě tesaných kvádrů bylo prolomeno v přízemí okny v hlubokých špaletách, zřejmě menších rozměrů. Do sousedního traktu východního směřoval gotický portál. Fragmenty jeho stojek se zachovaly pod třetí okenní osou zleva. Ve vzdálenosti cca 40 cm vpravo od portálu je líc průčelí půdorysně změněn, předstupuje, což lze hypoteticky vysvětlit existencí v těchto místech kdysi kolmo k jihu navazujícího křídla. Jeho základy by mohl odhalit archeologický výzkum. Vpravo od čtvrté osy téhož traktu ve směru od západu je líc odlišný, vybudovaný z gotických cihel s charakteristickou povrchovou úpravou, se zatíranými spárami. Tento líc končí ve vzdálenosti 50 cm vlevo od pátého otvoru. Velmi dobře se zachovalo pokračování tohoto cihlového líce v pilíři mezi třetím a čtvrtým oknem barokního refektáře. 80 cm vlevo od pravého okraje tohoto pilíře je vertikální spára, ukončující gotické cihlové zdivo na pravé straně. Spáře přiléhají zleva tesané pískovcové kvádry s okosením hrany. Ve výši 170 cm nad terénem navazuje oblouk sklánějící se k západu, vybíhající vysoko nad barokní klenbu přízemí. Bezpochyby máme před sebou pozůstatek mohutného gotického lomeného okna s ostěním umístěným ve vnějším líci stěny. Náleželo vysokému gotickému přízemí, jak jsme je zjistili i v křídle mezi nádvořími. Bohužel nebylo možno provést zde sondy blíže odhalující ostění. Líc pokračující zdi směrem k východu nedovolil jednoznačné určení svého původu. Ze vztahu k ostatním konstrukcím ani zde nelze vyloučit gotický původ. Můžeme připustit, že křídlo pokračovalo souvisle až k východní ohradní zdi, neboť v protější zdi téhož traktu se při východním konci nádvoří podařilo zjistit menší fragment z charakteristických křemenců, patrně rovněž ještě gotický. V rozsahu ambitu při západním nádvoří si severní zeď jižního křídla nezachovala gotické kamenické opracované detaily. Klenby ambitu zde s největší pravděpodobností neexistovaly, portály a okna, pokud zde bývaly, zanikly.

Překvapením bylo poznání východního průčelí severojižního křídla mezi oběma nádvořími. Zeď je mírně slabší než gotické konstrukce jižního křídla, ke kterému byla vložena stratigraficky druhotně. Na severní straně navazuje v půdoryse na systém gotických zdí kostela. V povrchové struktuře zdiva, narušeného již v minulosti a nyní opět mechanickým snímáním omítek, se podařilo určit především reliéf odtesaných přístěnných žeber, vymezujících vysoký lomený oblouk s patkami ve výši 160 cm, kde zřejmě bývaly klenební konzoly. Vrchol oblouku byl podle grafické rekonstrukce ve výši cca 715 cm(!). Takto byla určena výška

gotického přízemí, které obsahovalo i výšku dnešního barokního prvního patra. Z úseků s nepůvodní úpravou líce po stranách odesaných žeber bylo možno určit dvě kdysi kolmo z průčelí vybíhající zdi, vymežující prostor šířky 620 cm. Nacházel se přesně uprostřed mezi jižním křídlem a kaplí jižně od presbytáře, u které v jiných souvislostech, na rozdíl od tradičních výkladů, hypoteticky předpokládáme rovněž gotický původ. Jedním z důkazů tohoto tvrzení je plocha zjištěného traktu, po jehož stranách neexistují stopy po klenbě ani po trámovém stropě, nepřiléhaly zde tedy další prostory. Můžeme předpokládat, že trakt byl volným křídlem, nejspíše kapitulní síní, na východní straně pravděpodobně polygonálně uzavřenou. Dr. J. Richterová archeologickým výkopem odhalila část základů předpokládané odbourané severní obvodové zdi. Interpretaci původního využití podporují i zbytky otvoru, zjištěného v ose šířky zkoumaného úseku průčelí. Zachovaly se zde fragmenty tesaných ostění výšky 125 cm, vymežující zaniklý otvor. Z dalších souvislostí vyplývá, že fragment náležel gotickému portálu v opačném líci zdi asi zčásti zachovanému. Jeho šířka byla asi 320 cm. Po stranách předpokládané kapitulní síně se v osách obou úseků zdíva též zachovaly segmentové, hrubě tesané pasy pouze konstruktivního významu. Pod nimi zřejmě bývala menší okna, která zanikla beze stopy. Nicméně mají význam potud, že určením polohy oken udávají s velkou pravděpodobností osy klenebních polí, která musíme předpokládat v traktu přilehlém opačné straně zkoumané zdi. Při grafické rekonstrukci zde můžeme skutečně předpokládat tři klenební pole shodných šířek, určených právě šířkou kapitulní síně. Ověřovací sonda v základech dvorního průčelí ambitu ovšem gotické zdivo nezjistila. Západní zeď severojižního křídla snad již nebyla vystavěna. Předpokládáme, že zde nebyl zamýšlen trakt obytný, ale obvyklý ambit. Tato domněnka vyplývá z celkové situace. Jestliže severojižní křídlo mělo mít pouze čtvercová křížová pole, za předpokladu, že ambit měl probíhat i při křídle jižním, nezbývalo pro něj již místo v křídle severním, podél boční chrámové lodi. V průčelí této boční lodi se zachovaly stopy odbouraných opěrných pilířů, které by byly ambit narušovaly. Trakt ambitu zpravidla nahrazoval opěrné pilíře přilehlých svatyní. Zbývá nám pokusit se představit si západní ukončení klášterní kvadratury. Jak jsme zjistili rozbořem povrchové struktury západního průčelí současného objektu, tato zeď, půdorysně navazující na mezitraktovou zeď jižního křídla není gotická, ale pochází až z obnovy počátkem 17. století. Je to vysvětlitelné i ze situace, neboť se nabízí jako nejpríjemnější předpoklad, že klášter pokračoval dále k západu, nejspíše až na úroveň západního chrámového průčelí, které bývalo zhruba uprostřed hloubky Jungmannova náměstí.¹² Zachovaný gotický sklep není zřejmě pozůstatkem volného křídla, ale pokračováním jižního traktu a neudává ani jeho ukončení. Na západě nejspíše navazovalo obvyklé uzavírající severojižní křídlo, podle kterého se snad měl ambit obracet k severu. Klášter se tedy jeví jako nezvykle protáhlý, malé hloubky, což zřejmě vyplynulo z navázání na mohutné chrámové trojlodi.

Významným pozůstatkem gotické výstavby kláštera je i východní zeď jeho areálu, zachovaná nejen v rozsahu přilehlého východního křídla, ale ještě přesahující cca 6 m v obvodu zahrady směrem k jihu, kam v rozsáhlém úseku ještě souvisle pokračuje její půdorys. Zeď byla vystavěna z křemenců v síle 120 cm.¹³ V přilehlé chodbě kláštera byl v líci této zdi odhalen zrušený otvor, který je snad pozůstatkem střílny. Hradba je důležitá především situačně.

Fragmenty odbourané kapitulní síně ve východním průčelí gotického kláštera

Pravděpodobně je původním ohrazením klášterního pozemku v místě, kde již při založení byla vytyčena jeho hranice. Nepravděpodobný je její vznik dodatečně po odstoupení části klášterních pozemků ve prospěch měštanských domů v roce 1418, doloženém na území hřbitova severně od chrámu a při dnešní Jungmannově ulici. Půdorysně navazuje na pravoúhlou síť zdí kláštera a kostela a je naopak výrazně konvergentní s přílehlou uliční čarou Václavského náměstí. Obrys kláštera je zde vsazen k půdorysu města neorganicky, což by bylo možno vysvětlit jeho určením v době, kdy ještě neexistovala přesnější představa o budoucí výstavbě v sousedství. Obrys kláštera je naopak respektován dnešní Jungmannovou ulicí. Pouze jižní část východního obvodu klášterního pozemku je s Václavským náměstím rovnoběžná, snad v důsledku dodatečné úpravy.¹⁴

K této problematice budou v budoucnu jistě sneseny další skutečnosti, které snad pomohou osvětlit i některé nedořešené otázky stavebního vývoje kláštera.¹⁵

Poznámky

- 1 Muk, J.: Příspěvek k stavebním dějinám kostela P. Marie Sněžné ve středověku, in: rukopisný sborník k 70. narozeninám dr. Líbala, Praha 1981.
- 2 Současně se stavebně historickým průzkumem bylo provedeno i jeho odvlhčení elektroosmózou, se kterým souviselo sejmutí omítek, v některých úsecích na výšku celého přízemí. Díky pochopení pracovníků archeologického oddělení Muzea hl. m. Prahy se podařilo provést i orientační archeologický výzkum, vedený dr. J. Richterovou, které tímto děkujeme.
- 3 Prameny k dějinám kostela a kláštera byly publikovány již několikrát. Pokud je neuvádíme, odkazujeme na literaturu:

Denkstein, V.: K stavební historii klášterního kostela P. Marie Sněžné v Praze, Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1931, Praha 1932.

Vyskočil, J. K.: Šest století kostela a kláštera u P. Marie Sněžné, Praha 1947.

Stavebně historický průzkum objektu byl zpracován ve Státním ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze J. Mukem a O. Novosadovou. Zde uvedena i podrobná dokumentace. Z tohoto elaborátu čerpá naše stať.

- 4 Novoměstští zapsali Janovi..., dům kdysi mnišský u P. M. Sněžné s pivovarem mezi domem Maříkovým, Krejčovým a obecním, v němž nyní kněží sedí, se sklepy i se všemi pokoji na těch sklepech, s prevetem, s kusem refektářů a s tím místem, na kterémž by sobě zahrádku udělal.... Item má být udělána pavlač kněžím z refektářů na svrchupsaný prevet, kterého na té pavlači naň chodíce, mají k své potřebě požívatí... Plné znění Tomek, V. V.: Základy starého místopisu Pražského. Praha 1866–1875, II. díl, s. 54–55.
- 5 SÚA, Archív pražského arcibiskupství I., kart. 2 100.
- 6 Kromě již vyplacených sum vydal 20 kop míšeňských „vida škodu na komoře a světnici tu v klášteře jak se grunty a podlahy od deště a sněhu kazí.“ Tamtéž – viz 5.
- 7 Tamtéž – viz 5 – kart. 2 099.
- 8 Ve sporu kněze Jana Mateoly s radou Starého Města pražského o počet kaprů, které měl převor dostávat.... „předcházející převorové, pokudž pro zboření a spuštění téhož kláštera tu bejvali, nebo bejvat mohli...“ SÚA, Stará manipulace, F 23/2/I.
- 9 SÚA, Archív pražského arcibiskupství I., kart. 2 100.
- 10 Kristen, Z.: Snahy o znovuvvedení karmelitánů do Prahy v letech 1603–5, Sborník prací věnovaných J. B. Novákovi k šedesátým narozeninám, Praha 1932, s. 39.
- 11 Vyčerpávajícím způsobem dokumentováno v elaborátu stavebně historického průzkumu – viz 3.
- 12 Sdělení o archeologickém odhalení západního chrámového průčelí Dr. J. Richterovou v článku Nad čím seděl Jungmann, Svobodné Slovo, 24. 7. 1981.
- 13 Na křemence, ze kterých je vybudován severní trakt chrámu i jeho závěr upozornil Mayer, J.: Poznámky k reliéfům brány u kostela P. Marie Sněžné na Novém Městě pražském, Umění XXII, 1974, s. 429.
- 14 Korekcemi obrysu původního klášterního areálu v souvislosti s přilehlou výstavbou se naposledy zabýval Lorenc, V.: Nové Město pražské, Praha 1973, s. 172, tab. 15.
- 15 Zásadní poznatky může přinést především archeologie. V souvislosti s dokončovacími úpravami pro metro by bylo možno v místě průchodu z Jugmannova náměstí do Františkánské zahrady ověřit, nakolik byl vybudován ambýt.